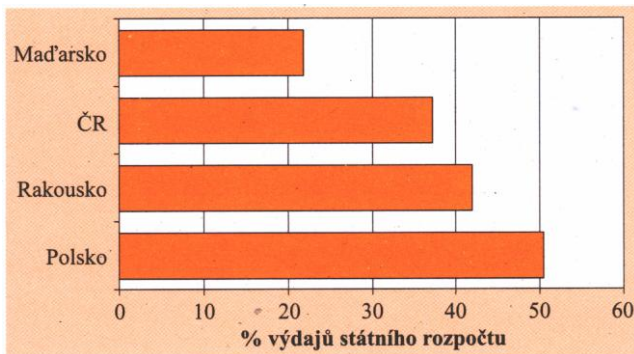

Graf 3.26
Sociální výdaje, mezinárodní srovnání, 2001

Zdroj: UNDP

Asi 7,2 miliardy obyvatel světa je nuceno žít s denním příjmem nižším než jeden americký dolar. Zhruba polovina světové populace disponuje příjmem nižším než dva dolary na den. Vzhledem k chronickému nedostatku příležitostí jsou tyto lidé odsouzeni žít v neustálé nejistotě, sužování hladem, nemocí, negramotností, nezaměstnaností a beznadějí. Často jim chybí přístup k potravinám a pitné vodě, hygieně, vzdělání, zdravotní péči a moderním službám.

Negativních důsledků chudoby pro postižené jedince, ale i pro společnost je mnoho. Od zdravotních problémů postižených jedinců až po psychickou deprivaci, formování jejich názorů a politických postojů.

Zejména u bezdomovců, kteří nemají ani zdravotní pojištění, je zanedbána preventivní péče. To vše se později projevuje v daleko vyšších nákladech státu při léčení nemocí, kterým se mohlo předejít včasnou návštěvou lékaře. Lidí bez domova v České republice přibývá (neexistují však přesné statistiky), problém nabývá na významu a nezdá se, že by byl nějak úspěšněji řešen.

3.5 DOMÁCNOSTI

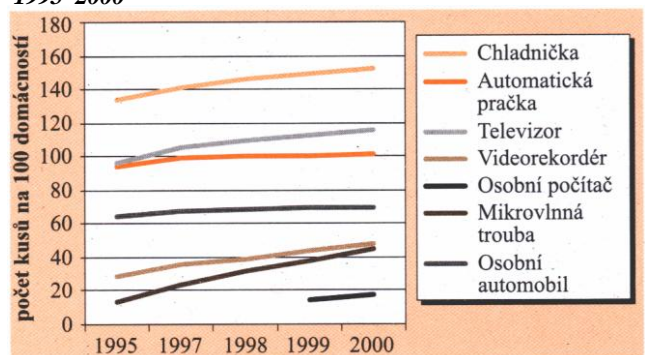
Domácnosti jsou důležitou částí lidské společnosti i ekonomiky. Neméně důležité jsou také z hlediska tlaků na životní prostředí a spotřeby zdrojů. Přesto jsou často v různých politikách a opatřeních souvisejících s udržitelnějším hospodařením ve srovnání například s výrobní sférou přehlíženy. Důležitost „sektoru“ domácností spočí-

vá v jejich požadavcích na zdroje, v produkci odpadů a v jejich kapacitě ovlivňovat průmyslové a komerční aktivity svou kupní silou.

V domácnostech končí naprostá většina výrobků moderního průmyslu. Proto se celková materiální spotřeba společnosti liší podle toho, jak jsou domácnosti velké a jaký je jejich počet. V jedné domácnosti může bydlet široce rozvětvená rodina nebo rodina malá nebo dokonce jednotlivý člověk. Velká domácnost využívá zdroje efektivněji než jednotlivci. (Pokud žije pohromadě více lidí, není jejich spotřeba součtem spotřeby jednotlivých lidí, nýbrž je menší.)

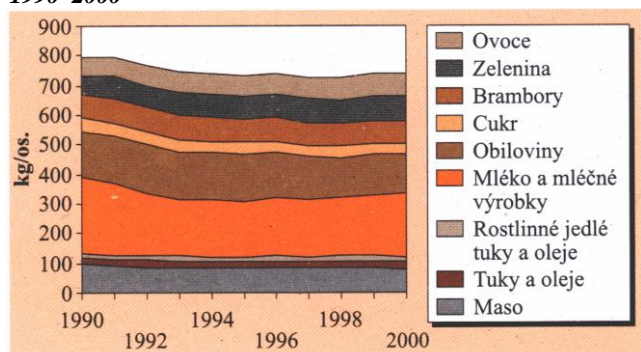
Jedním ze současných vývojových trendů v Evropě a vyspělé části světa je neustálé zmenšování průměrné velikosti domácností, respektive od 80. let rostou jejich počty rychleji než populace. S tím je spojeno rychlejší zvyšování spotřeby, vyšší, než by odpovídalo pouhému přibývání lidí. To platí i pro Českou republiku, i když zmíněný trend je vzhledem ke kritické bytové situaci pomalý. Také spotřeba předmětů dlouhodobé spotřeby v českých domácnostech vzrůstá, což lze ilustrovat například na trendech ve vybavenosti domácností předměty dlouhodobého užívání (graf 3.27). Na druhou stranu spotřeba vybraných potravin na osobu se od roku 1990 drží v podstatě na stejné úrovni (graf 3.28).

Graf 3.27
Vybavenost domácností předměty dlouhodobého užívání, ČR, 1995–2000

Zdroj: ČSÚ

Graf 3.28
Spotřeba vybraných druhů potravin na 1 obyvatele, ČR, 1990–2000

Zdroj: ČSÚ

Příjmy a výdaje domácností

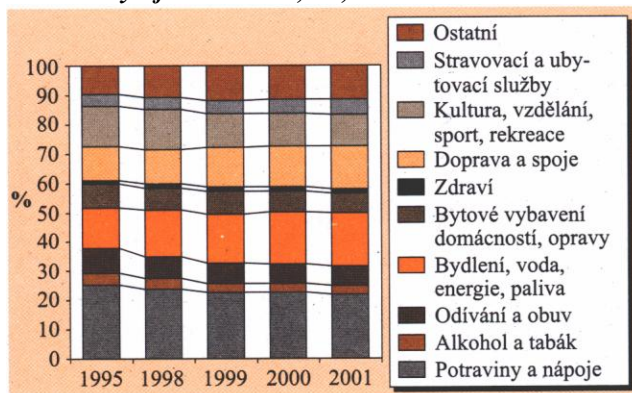
Pro vývoj příjmů a výdajů domácností v devadesátých letech byly charakteristické zejména: vysoká dynamika příjmů ve vazbě na růst spotřebitelských cen a zvýraznění příjmové diferenciaci a významné, časově koncentrované změny ve struktuře výdajů.

Od roku 1995 se u domácností zvýšil podíl vydání neklasifikovaných jako spotřební, kam patří například daně a pojištění; dále u všech vzrostly výdaje na bydlení, vodu, energii a paliva, zatímco výdaje na potraviny se snížily. Podíl výdajů domácností na bydlení, dopravu a ostatní služby a platby se od roku 1995 do roku 2001 zvýšil na úkor podílu výdajů na výživu a odívání, kulturu, vzdělání a sport (graf 3.29). Toto snižování podílu výdajů na osobní potřeby, léčebnou péči a zdraví a stagnace výdajů na kulturu, vzdělání, sport a rekreaci se může projevit negativně na kvalitě života. V rámci zachování příznivější struktury výdajů vzhledem ke kvalitě života by zde mohly být namísto například úspory elektrické energie a energie na topení (úsporné spotřebiče, tepelné izolace apod.), vzhledem k tomu, že tyto dvě položky se podílejí na celkových výdajích na energii zhruba 70 % (graf 3.30).

V Evropské unii dosáhla konečná spotřeba domácností skoro 60 % hrubého domácího produktu. V České republice je to méně, nicméně tato suma tvoří i u nás více než polovinu HDP (53 % v roce 2001).

Graf 3.29

Struktura výdajů domácností, ČR, 1995–2001

Zdroj: ČSÚ

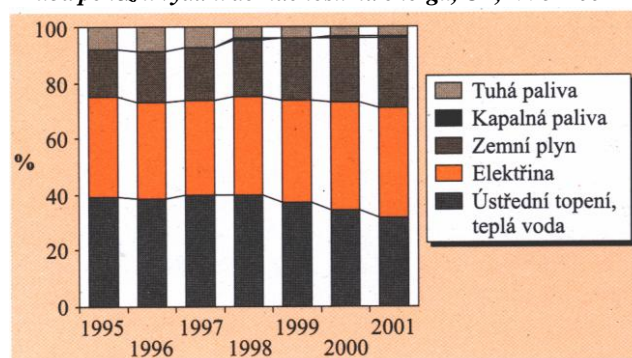
Různé typy domácností mají trochu odlišnou strukturu výdajů, proto se složení domácností podle sociálních skupin odráží v podobě a množství celkové spotřeby. Nejvyšší hrubé výdaje mají domácnosti zaměstnanců, dále samostatně činných, zemědělců a nejnižší domácnosti důchodců (graf 3.31). V České republice tvoří největší část, dohromady celých 77 %, domácnosti zaměstnanců a důchodců (graf 3.32).

Největší výdajovou položkou domácností zaměstnanců za rok 2001 jsou po vydáních neklasifikovaných jako spotřební, kam patří například daně a pojištění (28 %), potraviny včetně nealkoholických nápojů (20 %) a výdaje na bydlení včetně bytového zařízení a provozu

(18 %). Domácnosti samostatně výdělečně činných vydaly nejvíce na kulturu a rekreaci (22 %), dále na bydlení a bytové zařízení (22 %) a na potraviny (19 %). Největší vydání zemědělců leží v oblasti daní (27 %), pak bydlení a bytového zařízení (19 %) a potravin plus nealkoholických nápojů (18 %). U domácností důchodců zaujímají největší část výdaje na bydlení a bytové zařízení (31%), potraviny a nápoje (29 %) a kulturu a rekreaci (14 %) (graf 3.32).

Graf 3.30

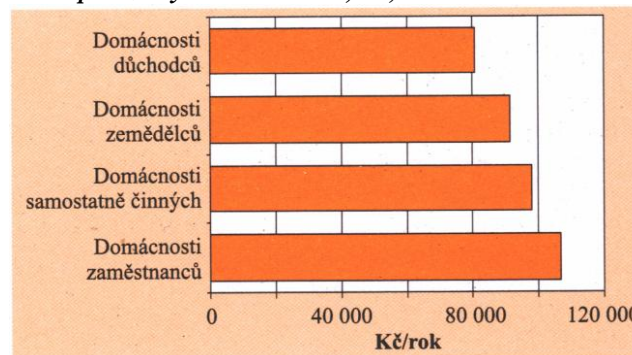
Hrubá peněžní vydání domácností na energii, ČR, 1995–2001

Zdroj: ČSÚ

Graf 3.31

Hrubá peněžní vydání domácností, ČR, 2001

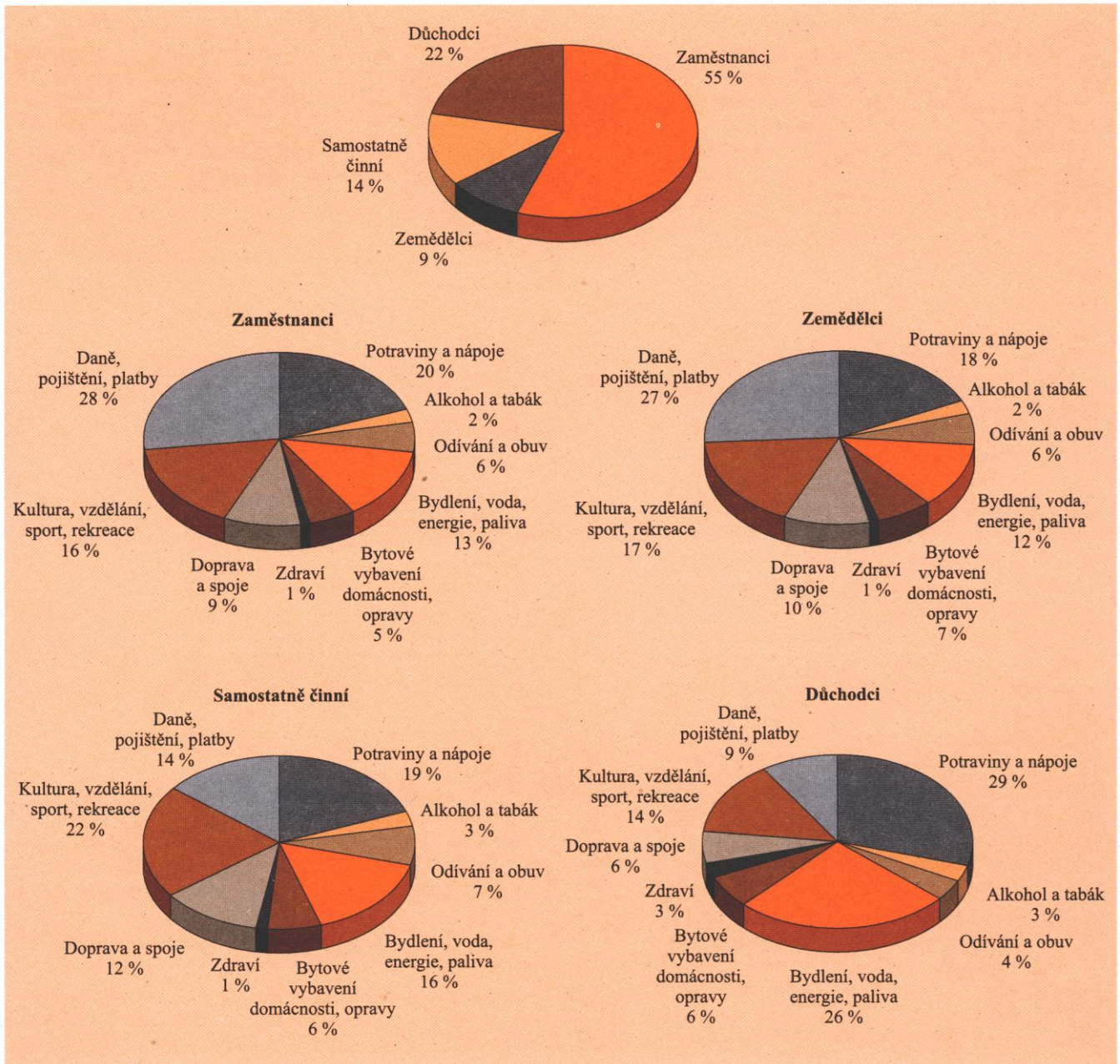

Zdroj: ČSÚ

Vývoj v některých položkách relativních výdajů domácností v průběhu 90. let se dá považovat za trend (nebo začátek trendu), který do určité míry kopíruje trendy vývoje v zemích EU: pokles relativních výdajů na potraviny nebo růst relativních výdajů na bydlení. Naopak vývoj v některých položkách spíše odráží dočasné „kompenzační“ spotřební jednání domácností nucených čelit rostoucím cenám „nezbytných“ položek domácího rozpočtu, např. razantní pokles relativních i reálných výdajů na oděvy a obuv. Průměrná úroveň relativních výdajů na volný čas se v průběhu 90. let rovněž výrazněji nezměnila (dokonce vzrostla v letech 1996 a 1997), nicméně stabilita průměrné úrovně byla zachována rostoucí sociální diferenciací: příjmově nejsilnější utráceli relativně i reálně za volný čas v roce 1999 více než v roce 1990, příjmově slabší však naopak relativně i reálně méně.⁴²

⁴² Lux, M. (2000): Změny ve spotřebních vzorcích českých domácností 1990–1999. Sociologický ústav AV ČR Praha. In: K udržitelnému rozvoji České republiky: vytváření podmínek, Svazek IV: Vzdělávání, informace, indikátory. Centrum pro otázky životního prostředí Univerzity Karlovy, Praha, s. 163–179.

Graf 3.32
Struktura domácností podle sociálních skupin, ČR, 2001

Zdroj: ČSÚ

Jak velké území nebo kolik produktivní půdy potřebujeme k pokrytí naší současné spotřeby? Na tuto otázku odpovídá indikátor nazvaný „ekologická stopa“, který veškerou lidskou spotřebu převádí na jednotky plochy (hektary světově průměrně produktivní půdy). Sčítá dohromady veškerou půdu, kterou využíváme i vně hranic nosí země, a výpočty odhalují, že většině vyspělých zemí jejich velikost nestačí a značnou část spotřeby kryjí dovozem.

Ekologická stopa průměrného Čecha je 6,7 ha na osobu.⁴³ To je celková plocha potřebná pro zajištění jídla, energie, bydlení, dopravy, spotřebního zboží a služeb. Velkou část – 4,5 ha – z této plochy tvoří tzv. energetická země, tedy plocha nutná ke vstřebání oxidu uhličitého uvolněného spalováním fosilních paliv, která se při výrobě energie nejčastěji používají. Druhou největší částí je orná půda, 1 ha na osobu, dále lesy a pastviny, každá z těchto kategorií zabírá 0,5 ha. 0,2 ha zaujímá zastavěná plocha. Česká republika žije v ekologickém deficitu.

Po odečtení dvanácti procent na ochranu biodiverzity (podle doporučení Světové komise životního prostředí a rozvoje⁴⁴) jí zbývá 2,4 ha produktivní plochy na osobu, a ve srovnání s celkovou ekologickou stopou jí tedy schází 4,3 ha na osobu. Biologické kapacity sice máme lokálně k dispozici mnohem více, než na nás vychází v celoplanetárním rozdělení (po odečtení 12 procent pro ochranu jiných druhů je to 1,9 ha na osobu), ale jinak řečeno Česká republika může při současných standardech životního stylu a technologií podporovat udržitelným způsobem pouze 36 procent své populace a z hlediska přírodní rovnováhy, hospodářství neudržitelně. Podobně jako ostatní vyspělé státy tak produkční kapacitu, kterou potřebuje, dováží odjinud, a to zejména z málo rozvinutých zemí.

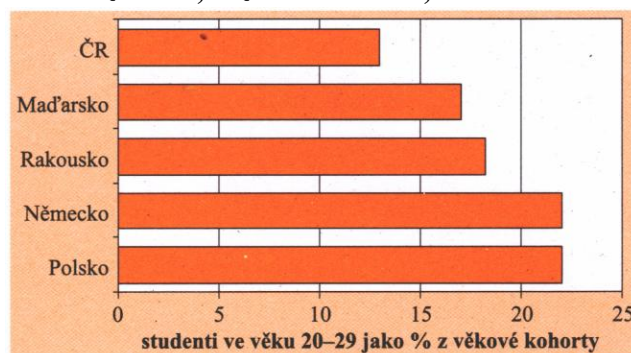
Kanadští autoři konceptu⁴⁵ vypočítali, že pokud by všichni obyvatelé světa žili stejným způsobem života jako obyvatelé vyspělé části Země (zejména jako Američané, jejichž ekologická stopa téměř dvakrát přesahuje českou), to znamená, pokud by všichni spotřebovali stejné množství jídla, energie, zboží, plochy na bydlení atd., vzrostl by planetární deficit do takové velikosti, že bychom ke svému přežití a zajištění nezbytných požadavků potřebovali ještě tři další planety velikosti Země. Podle odhadů velikost ekologické stopy dnešních spotřebních vzorců už nyní „přestřeluje“ globální nosnou kapacitu zhruba o 30 procent. Za přibližně třemi čtvrtinami současné spotřeby stojí pouhá pětina, ne-li šestina lidí, kteří žijí v dostatku, ba i přebytku, zatímco čtvrtinu spotřebovává zbylá část lidstva.

3.6 VZDĚLÁNÍ A VÝZKUM

Od počátku 90. let plynule přibývají studenti na všech typech škol. Rozvíjí se též pestrost vzdělávacích možností, čemuž velkou měrou napomohl i vznik soukromého školství (ekonomika, obchod, služby, jazyky). Otevírá se širší prostor pro pomaturitní studium. V oblasti vysokého školství však stále poptávka převyšuje nabídku a Česká republika zaostává za zeměmi EU zejména v podílu studujících nad 22 let věku (graf 3.33).

Graf 3.33
Účast ve vzdělávání, mezinárodní srovnání, 2000

Zdroj: OECD

Také očekávaná délka vzdělávání⁴⁶ je v mezinárodním měřítku v České republice poměrně krátká (graf 3.34), i když se v posledním desetiletí prodloužila zhruba o rok a půl a očekává se její další růst. Vzhledem k tomu, že současný vývoj společnosti vyžaduje kvalifikované „funkčně gramotné“ osoby (blíže viz kapitola Moderní společnost), je důležité, jak rychle se náš vzdělávací systém a naše školy začnou orientovat na zvýšení počtu mladých lidí studujících na vysokých školách a na moderní trendy ve výchově a vzdělání na všech stupních školského systému. Je nezbytné rozvíjet vysoké školství, a to nejen jeho univerzitní typ, ale i školy poskytující neuniverzitní typ vysokoškolského vzdělání, zpřístupnit je mnohem většímu počtu uchazečů a ve větší míře uspokojit obrovskou poptávku po vysokoškolském vzdělání. Zásadně se musí změnit koncept „výuky“. Pojetí žáka jako „houby“, která má nasát určité množství vědomostí, aby je pak na požádání

⁴³ Kušková, P. (2001): Ekologická stopa České republiky. Diplomová práce, Přírodovědecká fakulta UK, Praha, 60 str.

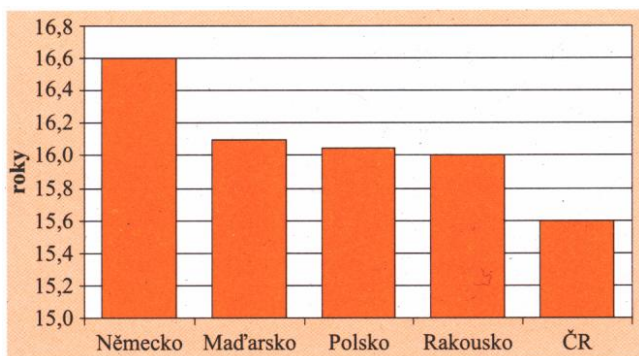
⁴⁴ World Commission on Environment and Development (WCED) ve své zásadní zprávě z roku 1987 „Our Common Future“ (Naše společná budoucnost) doporučila nechat část území pro ochranu ostatních druhů žijících na Zemi. Zpráva byla zásadní, protože poprvé definovala trvale udržitelný rozvoj.

⁴⁵ Wackernagel, M. et Rees, W. (1996): Our Ecological Footprint. Reducing Human Impact on the Earth. Gabriola Island, BC, New Society Publisher, 160 str.

⁴⁶ Ukazatel je konstruován tak jako odhad budoucí délky vzdělávání pětiletých dětí na základě participace jednotlivých věkových ročníků populace (starších pěti let) na vzdělávání v roce 2000.

se sebe „vymáčkl“, které stále v našich školách převládá, musí být nahrazeno pojetím, které bude rozvíjet schopnost žáků aktivně pracovat s informacemi, získávat je, ověřovat, uvažovat o souvislostech, a činit tak z řady i protichůdných informací vlastní závěry. Také si budeme muset odvyknout pohlížet na vzdělání jenom jako na přípravu na zaměstnání. Vzdělání musí být přípravou na život v informační společnosti a povolání je jen jednou, byť velmi důležitou součástí tohoto života.⁴⁷

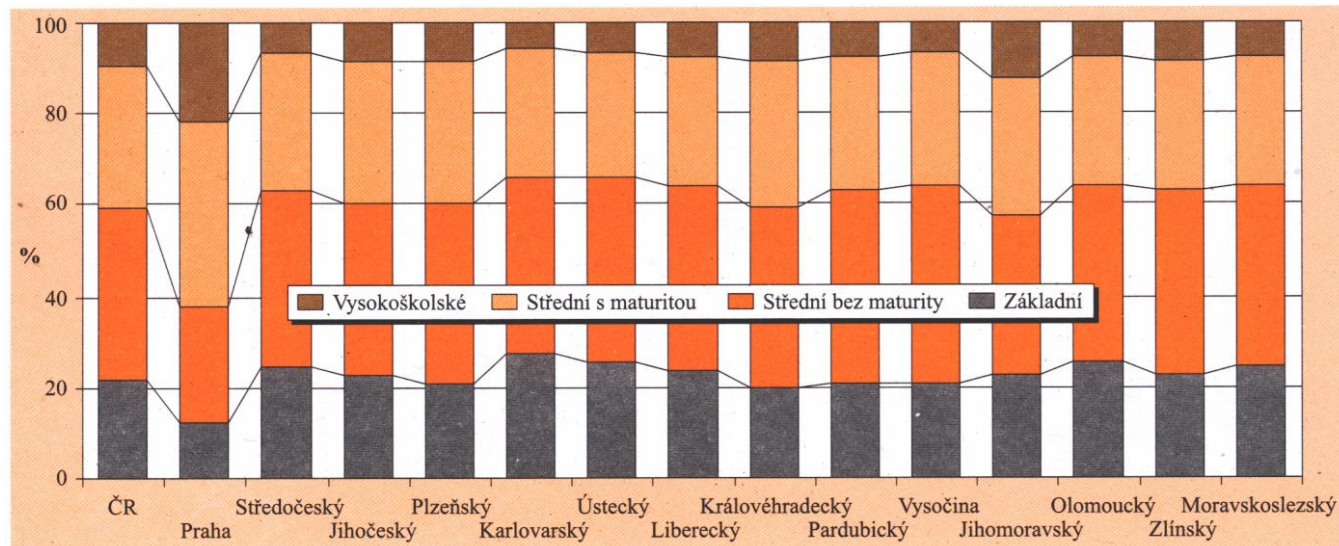
Graf 3.34
Očekávaná délka vzdělávání, mezinárodní srovnání, 2000

Zdroj: OSN

Regionální odlišnosti struktury úrovně vzdělání ilustruje graf 3.35. Současná vzdělanostní struktura a úroveň odrážejí výsledky a způsoby vzdělávání minulých desetiletí. Proto jsou charakterizovány silným zastoupením neúplného středního vzdělání a ve srovnání s vyspělými zeměmi nízkým podílem vysokoškoláků. Za poznámku stojí vysoký počet žen s pouze základním vzděláním.

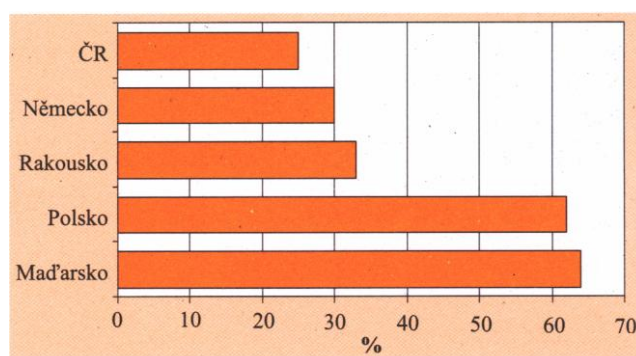
Graf 3.35
Vzdělanostní struktura, regionální srovnání, ČR, 2001

Zdroj: ČSÚ

Také přístup k terciárnímu (vysokoškolskému) vzdělávání⁴⁸ je u nás ve srovnání se zahraničím poměrně nízký (graf 3.36). Ze všech srovnávaných zemí jsme na posledním místě. Při interpretaci výsledků je však nutné si uvědomit, že svoji roli zde hraje i struktura vzdělávací soustavy a kvalifikace, se kterou v jednotlivých zemích studenti odcházejí ze středoškolské (tzv. „upper secondary“) úrovně. Zatímco v některých zemích je profesní vzdělávání otázkou terciární úrovně, v České republice tuto funkci plní částečně i naše střední školy, ze kterých odchází absolventi dostatečně kvalifikovaní vykonávat samostatnou profesi.

Graf 3.36
Přístup k vysokoškolskému vzdělávání, mezinárodní srovnání, 2000

Zdroj: OECD

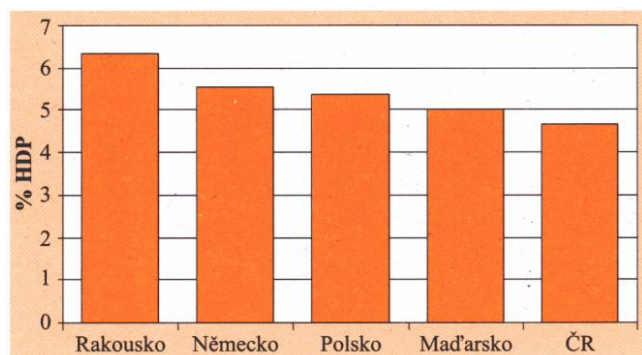
Výdaje na vzdělávání jsou v současné době ve srovnání s ostatními evropskými zeměmi poměrně na nízké úrovni. Zatímco v Rakousku činí tyto výdaje přes 6 % HDP, v Německu asi 5,5 % HDP, v Maďarsku také přes 5 %, u nás je to méně než 4,7 % HDP (graf 3.37).

⁴⁷ Matějů, P. (2000): Lidské zdroje, lidský kapitál a funkční gramotnost, Sborník analytických studií pro Strategický program sociálního a ekonomického rozvoje České republiky, s. 161–186.

⁴⁸ Ukazatel „Přístup k terciárnímu vzdělávání“ vypovídá o procentu mladých lidí, kteří v průběhu života vstupují do terciárního (vysokoškolského) vzdělávání.

Graf 3.37

Výdaje na vzdělávání, mezinárodní srovnání, 2001

Pozn.: U Polska zahrnují údaje pouze veřejné výdaje bez soukromých.

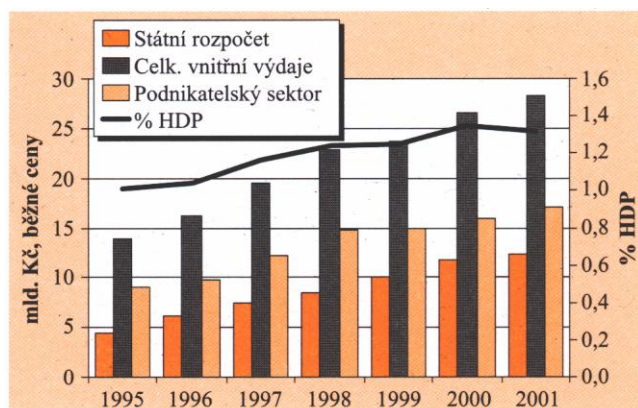
Zdroj: OECD

Výzkum a vývoj

V bývalém Československu došlo po roce 1989 ke strmému poklesu výdajů na výzkum a vývoj. V rámci ČR tento pokles pokračoval mírněji až do roku 1995, poté tyto výdaje začaly pomalu vzrůstat (graf 3.38).

Graf 3.38

Výdaje na výzkum a vývoj, ČR, 1995–2001

Zdroj: ČSÚ

Z hlediska zdroje prostředků na výzkum a vývoj došlo v průběhu let 1995-2001 ke zvýšení financování jako podílu HDP z podnikatelského sektoru i k nárůstu z vládního sektoru. Ve státech EU dosahovaly celkové výdaje na výzkum a vývoj v roce 2000 cca 1,9 % HDP, Česká republika vydala ve stejném roce na výzkum a vývoj pouze 1,35 % HDP (graf 3.39).

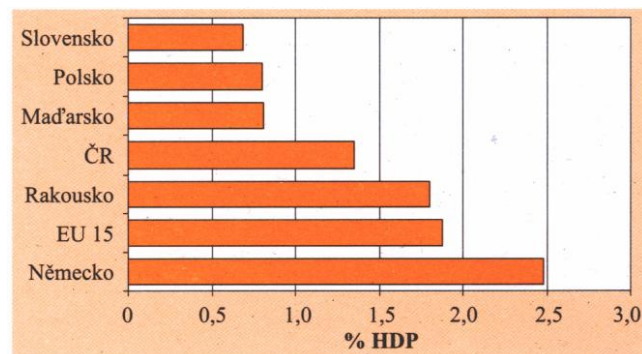
Nedostatečná finanční podpora se pravděpodobně projevuje řadou nedostatků ve výzkumu, jedním takovým může být i zaostalost České republiky za zahraničím v patentové aktivitě (graf 3.40).

Závazek ČR pro vstup do EU je státní podpora výzkumu ve výši 0,7 % HDP, zatím se tento podíl pohybuje pod 0,6 % (roky 2001, 2002, 2003). Zmíněná hodnota je srovnatelná s Rakouskem, o dvě desetiny procentního bodu nižší než v Německu. Ve srovnání

s Polskem a Slovenskem je na druhou stranu státní podpora o dvě desetiny procentního bodu HDP vyšší. Průměr v Evropské unii byl v roce 2000 0,76 % HDP.

Graf 3.39

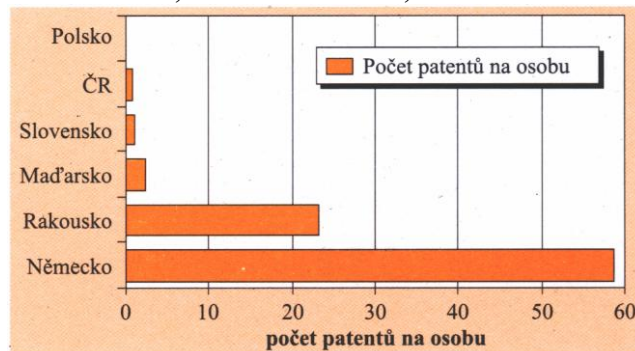
Výdaje na výzkum a vývoj, mezinárodní srovnání, 2000

Zdroj: OECD

Graf 3.40

Patentová aktivita, mezinárodní srovnání, 2000

Zdroj: OECD

3.7 MODERNÍ INFORMAČNÍ A ZNALOSTNÍ SPOLEČNOST

Jako jednotlivci, zaměstnanci různých institucí i jako společnost žijeme v jednom z nejdynamičtějších období lidských dějin. Několik změn za všechny: Poprvé v historii lidé žijí déle než instituce. Poprvé se hovoří o kariéře první a druhé poloviny života, poprvé se v evropské populaci snižuje podíl mladých lidí. Podle Petera Druckera⁴⁹, který napsal více než 30 knih o různých aspektech společnosti a ekonomiky, budou sociální změny ve společnosti, zejména stárnutí evropské populace, ovlivňovat budoucí vývoj víc než nová ekonomika (existuje-li vůbec) a nové technologie.⁵⁰

O budoucí společnosti se hovoří jako o společnosti *informační* (nové komunikační technologie atd.); zmíněný autor však vzhledem ke své víře, že budoucnost budou ovlivňovat nejvíce sociální změny, hovoří o společnosti *znalostní* tzv. „*knowledge society*“.

⁴⁹ Drucker, P., (2001): The next society, Economist 3. 11. 2001, s. 3-19.

⁵⁰ Cílek, V., (2003): Chytrá společnost aneb Znalosti jako základní zdroj. Vesmír 4/2003, Praha.